

adequate coverage, the study of history diplomatic mission is quite important and will play back the history of this period.

Results. *Actually historians question consists of several works, small notes and references to published works in various synthesis. The first and only attempt to date comprehensive coverage of the history of the Armenian-Ukrainian diplomatic relations is the study of G. Petrosian*

Conclusion. *Consulate General of the Republic of Armenia in 1918. Diplomatic representation took an active part in the issue of assistance and evacuation of Armenian refugees to Armenia. The Consulate General was closed after the establishment of Soviet power in Odessa in 1920.*

Keywords: *consul, consulate general, Consulate General of the Republic of Armenia in Odessa, Ukraine, Republic of Armenia, Odessa.*

УДК: 94:[061.1:364.4-053.2](477).1921/1929

Валентина Володимирівна Олянич
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри соціально-економічних
дисциплін Харківської гуманітарно-
педагогічної академії
e-mail: sergejj-oljanich@rambler.ru

РОЗВИТОК СЕЛЯНСЬКОГО ПРИВАТНОГО МЛИНАРСТВА В ПЕРІОД НЕПУ

Стаття присвячена дослідженню організаційних форм млинарського підприємництва в УСРР у 1920-х рр. Вивчено історію трансформації млинарства в контексті націоналізації та згодом денационалізації цієї самобутньої галузі промислового підприємництва в містах і селах України. У висвітлюється роль і місце приватного млинарства в економічному житті країни, його питома вага у виробництві продукції харчової промисловості, а також приватне млинарство порівнюється з кооперативними і державними формами.

Ключові слова: *млинарство, млин, неп, борошномельна промисловість, приватне підприємництво.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризують суттєві економічні зрушення: відроджується садівництво, виноградарство, вирощування зернових культур тощо. Тож актуальною постає проблема пошуку шляхів переробки виготовленої продукції на місцях. Для досягнення більшого успіху необхідно звернутися до накопиченого досвіду минулих століть. Показовим у цьому плані може бути історія приватного млинарства УСРР доби непу, яка відіграла значну роль в розвитку борошномельної промисловості. Зокрема, вони залишили безцінний досвід у переробці зернових продуктів.

Метою дослідження є всебічне вивчення розвитку та трансформації млинарства в період непу. Хронологічні рамки статті охоплюють період 1921-го – 1929-го років, у межах яких реалізовувалася нова економічна політика. У відповідності з метою дослідження поставлено наступні завдання: вивчити націоналізації та згодом денационалізації цієї самобутньої галузі промислового підприємництва в містах і селах України; простежити динаміку розвитку і виявити специфіку діяльності селянського борошномельного промислу протягом періоду непу; схарактеризувати відношення радянської влади до приватного млинарства в 1920-х рр.

Аналіз досліджень і публікацій. У 1920-х рр. сформувалися теоретичні, світоглядні та ідеологічні основи класово-формаційного висвітлення суспільного розвитку, а також більшовицького тлумачення соціальних відносин в українському селі. Вони розглядаються у працях В. Качинського [1], Ю. Ларіна [2], Л. Крицмана [3] та багатьох інших представників марксистської концепції соціологічного, економічного, політологічного аналізу системних явищ

В історіографічному дискурсі 1930–1980-х рр. варто виокремити наступні періоди: 1930-і – середина 1950-х рр., протягом якого селянське сільськогосподарське підприємництво 1920-х рр. не було предметом наукового історичного вивчення. Друга половина 1950-х – 1980-і рр. вирізнялися відносною активізацією фактологічних досліджень з історії селянських господарств,

соціально-економічних відносин на селі, класової боротьби, появою історіографічних праць з аграрної проблематики. Наприкінці 1980-х рр. спостерігалася спроба радянських істориків переглянути деякі концептуальні аспекти висвітлення непу, проте класична парадигма радянської історичної науки, основу якої становила марксистсько-ленінська теорія суспільного розвитку, була збережена.

Починаючи з 1991 р., історіографія розвитку «непівського суспільства», позначена деідеологізацією науки та інтелектуальними інтеграційними процесами, налічує сотні монографій, дисертацій, статей, у яких висвітлюються теоретичні, соціальні, економічні, політичні аспекти непу [4]. Актуальності набувають питання історії і теорії кооперації, висвітленням яких переймаються українські дослідники А.Г. Морозов [5], В. І. Марочко [6], але без акцентування кооперативної форми приватного підприємництва селянських господарств.

Історично-теоретичний та соціально-економічний аспекти вивчення організаційних та функціональних основ селянського сільськогосподарського підприємництва започаткував В.В. Калініченко, монографія якого вийшла у 1997 р. [7, 9]. Дослідник, спираючись на офіційні статистичні джерела, показав соціально-трудова, демографічні та організаційно-виробничі основи діяльності селянського господарства, схилившись до концепції представників еволюційної теорії його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Функціонування системи млинарського підприємництва в УСРР у період непу відбувалося на базі приватних, орендних, державних, кооперативних млинів. За соціально-економічним статусом цих дрібних підприємств переважали приватні форми організації підприємницької виробничої діяльності. Кількісно переважала приватна орендна борошномельна промисловість, на підприємствах якої перероблялася основна маса зерна селянських господарств. Державна борошномельна промисловість виникла шляхом націоналізації приватних млинів, а будівництво нових державних млинів та елеваторів припадає на другу половину 1920-х рр. Так звані товарні млини, до складу яких переважно входили державні та кооперативні, забезпечували борошном міське населення та частково обслуговували селян, а решта млинів діяла в сільських районах. Ліквідація приватних млинів та обмеження загалом приватної борошномельної промисловості наприкінці 1920-х років порушили баланс забезпечення хлібом міського населення, кількість якого неухильно зростала.

Млини становили 80% орендованих у 1922–1925 рр. промислових підприємств, з яких 63% орендували приватні особи. У 1924 р. держава зобов'язала власників млинів здавати їй 40% продукції, що негативно вплинуло на борошномельну галузь. Одночасне співіснування приватних, кооперативних і державних млинів свідчило про конкуренцію, про їхню підприємливу здатність. У кожному українському селі були вітряні млини, на яких загалом працювали понад 55 тис. мірошників. Майже кожен селянський двір мав кустарне борошномельне приладдя (жорна, ступи, крупорушки), але класичних млинів (водяних, механічних) припадало один на кілька сіл в окрузі. На приватних млинах, власниками яких були і селяни, працювали кілька найманих робітників, відтак діяв самотній тип приватного підприємництва.

Переважна більшість млинів потрапила до орендного фонду, але колишні власники намагалися їх повернути, що свідчило про бажання займатися приватним промисловим підприємництвом. Нормативно-правова база не дозволяла широко розгорнути приватне підприємництво, але навіть орендна форма млинарства доводить історичний факт функціонування селянського промислового підприємництва в галузі борошномельного виробництва.

За соціально-економічними ознаками та умовами реєстрації в Україні діяли приватні, орендні, кооперативні та державні млини, а за організаційно-технічними характеристиками – вітряні, водяні, парові, механічні, навіть «воляні», тобто з використанням живої сили тяглової робочої худоби – волів. Так, наприклад, у березні 1925 р. на Коростенщині діяло 617 млинів, з них 74 парових, 117 «воляних», 426 вітряних, на яких працювало 1230 осіб [10, арк. 68]. Валова продукція кустарної промисловості Коростенської округи досягла тоді 18 млн крб., з них борошномельна посідала 19% [10, арк.86].

Статистичні відомості про кількість млинів коливалися протягом 20-х рр., тому що відбувалося закриття приватних, консервація державних підприємств, а також створення державних борошномельних трестів (Український борошномельний трест – Укрбут, Хлібопродукт), регіональних об'єднань. В Україні у 1924 р. 48% товарних млинів, тобто підприємницького характеру, належало приватному сектору, вартість яких становила 13 млн довоєнних карбованців [11, 34–36]. За даними Наркомвнуторгу УСРР у 1925 р. було 824 товарних млина, за матеріалами Укрбуту від 424 до 689, а за підрахунками ЦСУ УСРР – 523 борошномельних підприємства [12, 57–58].

Ставлення державних органів до приватних власників-підприємців, що займалися млинарством, було класовим, упередженим. Від них, крім сплати традиційного мірчука, тобто частки від обсягу перемолоченого селянського хліба, вимагали своєрідні надподатки. Восени 1924 р., коли валовий збір зернових видався замалим, держава вдалася до безпосереднього вилучення 40% продукції приватних мірошників. Наприклад, на Київщині в листопаді 1924 р. за рахунок чергової продрозверстки було стягнуто продукції на 88 тис., а в грудні – на 50 тис. крб. [13, 48–49] Реквізиція борошна в рахунок 40% призупинила діяльність приватних млинів в Білоцерківському та Уманському районах, а також в Одеській губернії. У 1925 р. на деяких приватних млинах Волинської губернії прокотилися страйки, викликані посиленням податкового тиску на приватника, конфіскаціями мірчука за класовими ознаками.

Робота приватних млинів, особливо товарних, перебувала під наглядом контрольно-ревізійних та податкових органів, які виконували політичну функцію «класового обмеження» та «витіснення» приватника з борошномельного ринку. «Представники Робітничо-селянської інспекції (далі – РСІ) вважали за необхідне створення таких умов для приватного товарного борошно виробництва, – наголошувалося на одній з нарад в Наркоматі РСІ, – щоб воно не було більш прибутковим, ніж інші галузі орендної промисловості, а також посилити роль державного борошноперемолу і досягти найбільшого завантаження млинів, що перебували у підпорядкуванні держави» [14, 41–43]. Вища рада народного господарства УСРР також пропонувала низку заходів, спрямованих на обмеження приватного млинарства: зробити приватні млини контрагентами Укрбуту, зменшити ціни на державних млинах на 11–12 коп. за пуд перемолу, щоб переманити селян. Подібні заходи негативно вплинули на діяльність приватного сектору борошномельної промисловості в Україні. Дрібні і середні млини зупиняли роботу, а потужні потрапили в поле зору державних органів.

Кооперативні млини діяли при центральних спілках і товариствах основних видів кооперації. Офіційна статистика враховувала кількість кооперативних млинів за видами кооперації. Так, станом на 1 жовтня 1926 р. центральні робітничі кооперативи мали 6, міські робітничі кооперативи 16, транспортні споживчі кооперативи 2, сільські споживчі товариства 117, сільськогосподарська кооперація 870, кустарно-промислова 209 млинів [15, 153–160]. За технічними характеристиками це були водяні, вальцеві та вітряні промислові підприємства, які потрапили до кооперації внаслідок націоналізації млинів на початку 20-х рр. Їх роботою керували центральні кооперативні спілки – «Сільський Господар» та «Вукоопспілка», хоча вони мали лише по 2–3 млини у безпосередньому користуванні. «Усе це потрібно для того, – писав у 1928 р. оглядач Л. Осятинський, – щоб більшої ваги набрала кооперація в справі перемолу зерна, щоб виступи кооперативних млинів на хлібному ринку направляла держава, та щоб відновлялися поволі основні капітали кооперативного млинарства, бо нижчі кооперативні організації, не маючи підмоги, мало досі дбали по млинарство». Кооперативна система мала тоді близько 400 млинів, які орендувала на суму 1 млн крб., але за добу вони переробляли 200 тис. пудів зерна, за рік – 40 млн пудів [16, 12–14]. Млини сільськогосподарської кооперації, кількість яких за два роки зменшилася майже у два рази, склалися з двох видів: товарні, що мали право самостійно заготовляти зерно та перемелювати на борошно для ринкового продажу, а також млини сільського розташування, які обслуговували переважно село. Товарних було близько 30, які за добу переробляли 60 тис. пудів, решту становили сільські дрібні млинарські підприємства.

Борошно товарних млинів збувалося централізовано через торговий апарат «Сільського Господаря», котрий підпорядковувався плановим завданням Наркомвнуторгу. Хлібозаготівлі кооперації також регулювали державні органи, тобто кооперативні млини були підконтрольні. «Хлібопродукт» та «Укрхліб» видавали дозволи на відкриття млинів, тобто на перемол селянського зерна.

Основною організаційною формою розвитку підприємницької діяльності в галузі борошномельної промисловості в Україні були орендні млини, а їх користувачами ставали колишні власники. Борошномельна та олійна галузь орендної промисловості переважала за кількістю підприємств та сумою орендної плати – 76,3% усієї орендної плати у 1924–25 р. Орендні підприємства на 74% використовувалися приватними особами, а доля приватного капіталу в борошномельній галузі сягала тоді 78,2% [17, 84–87]. Ця галузь залишалася ключовою, якщо простежити питому вагу її продукції серед приватної промисловості. Так, у 1925/26 р. продукція приватної ценової та нижчецензової промисловості сягала 182 млн крб., з них харчосмакова дала 140,2 млн, у тому числі борошномельна 122,3 млн крб. [18, 48–49]. Адміністративні та економічно-фінансові заходи обмеження приватника, які активно використовувалися наступного року, негативно позначилися на діяльності приватної промисловості. Загальна вартість продукції приватної промисловості у 1926–1927 р. становила 116,8 млн крб., з них борошномельної 56,4 млн крб., тобто зменшилася у два рази, що означало скорочення внутрішнього споживчого ринку наприкінці 20-х рр. Борошномельна продукція становила дві третини вартості продукції нецензової промисловості у 1925–1927 рр. [20, арк. 82]. У 1925 р. виробничі потужності млинів в Україні переробляли протягом року близько 155 млн пудів, а трест «Укрбут» лише 35,3% [12, 57–58], тобто трохи більше третини, тому роль і місце приватника залишалися провідними, відтак політика його обмеження та витіснення, яку неухильно здійснювала радянська влада, була з економічної та соціальної точок зору деструктивною. У 1928 р. голова Державного політичного управління В. А. Балицький, розглядаючи методи боротьби з приватником, вважав мірчук натуральним податком з перемеленого борошна, тому вимагав застосування репресій з метою його масового вилучення на селянських млинах [20, арк. 9]. На млинах Кременчуцької округи взимку 1929 р. приватникам заборонили брати з селян натуральну плату, тобто мірчука, а також обмежили обсяги перемелення зерна – від 10 до 15 пудів на руки [21, 63], мотивуючи подібні дії боротьбою із спекуляцією хлібом.

Висновки. Функціонування системи млинарського підприємництва в УСРР періоду непу відбувалося на базі приватних, орендних, державних, кооперативних млинів. За соціально-економічним статусом цих дрібних підприємств переважали приватні форми організації підприємницької виробничої діяльності. Переважна більшість млинів потрапила до орендного фонду, але колишні власники намагалися їх повернути, що свідчило про бажання займатися приватним промисловим підприємництвом. Нормативно-правова база не дозволяла широко розвернути приватний бізнес, але навіть орендна форма млинарства доводить історичний факт функціонування селянського промислового підприємництва в галузі борошномельного виробництва. Млини, які діяли в селах, були центральною промисловою спорудою, довкола яких розвивалися інші галузі сільського господарства. Суцільна націоналізація, яка тривала протягом 1920–1922 рр., суттєво підірвала соціально-економічні основи селянського млинарства в Україні, а подальша політика класового обмеження та згортання приватного підприємництва, особливо наприкінці 20-х рр., остаточно зруйнувала цю самобутню галузь та уклад сільського повсякденного життя.

Література:

1. Качинский В. Молодая поросль фермерства в украинском селе / В. Качинский // Хозяйство Украины. – 1925. – № 10.
2. Ларин Ю. Советская деревня / Ю. Ларин – М.: Экон. жизнь, 1925. – 384 с.
3. Крицман Л. Пролетарская революция и деревня / Л. Крицман. – М.: Государственное издательство, 1929. – 576 с.
4. Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С. В. Кульчицький. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1995. – 204 с

5. Морозов А. Г. Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу непу / А. Г. Морозов. – Черкаси: НДІТЕХІМ, 1993. – 274 с.
6. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект. (1861–1929 рр.) / В. І. Марочко. – К. : Ін-т історії України НАНУ 1995. – 224с.
7. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Х.: Основа, 1997. – 400 с.
8. Волосник Ю. П. Підприємці і приватне підприємництво в радянській державі у добу НЕПу (на матеріалах України). – Харків: ИПП «Контраст», 2014. – 470 с.
9. Калініченко В. В. Інститут земельної громади в доколгоспному селі Наддніпрянської України (1917–1930 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук. по спец.: 07.00.01 – «історія України». – Одеса, 2015. – 36 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО України). Ф.539, Оп. 4, Спр. 360
11. Цорфас С. Как восстановить основной капитал товарного мукомолья Украины / С. Цорфас // Хлебное и мукомольное дело СССР. – 1925. – №4–5.
12. Мукомольная промышленность // Хлебное и мукомольное дело СССР.– 1925. – №9–10.
13. На Киевщине // Хлебное и мукомольное дело СССР. – 1925. - №1.
14. Хроника // Хлебное и мукомольное дело СССР. – 1925. – №6.
15. Кооперація на Україні в 1925-26 році // Статистика України № 148. – Харків: Видавництво ЦСУ України, 1926. – Т. 1. – 178 с.
16. Осятинський Л. Млини та с.-г. кооперація / Л. Осятинський // Кооперована громада. – 1928. – №2.
17. Литвак М. Состояние арендной промышленности Украины в 1924– 25 гг. и перспективы ее развития / М. Литвак // Хозяйство Украины. – 1926. – №7.
18. Свержін Л. Приватна промисловість України (капіталістична і кустарно-ремісничка) / Л. Свержін // Більшовик України. – 1928. – № 18.
19. ЦДАВО України. Ф. 539, Оп. 5, Спр. 1327.
20. Там само. – Спр. 2779, 9
21. Колективізація і голод на Україні. 1929–1933 рр.: Збірник документів і матеріалів. Друге видання, стереотипне. – К.: Наукова думка, 1993. – 732 с.

References:

1. Kachinsky V. (1925). “The young shoots of farming in a Ukrainian village” *Hozaistvo Ukrainy (Property of Ukraine)*, 10. 98–108 (in Russ.)
2. Larin Yu. (1925). *Soviet village*. Moscow: Economic life (in Russ.)
3. Kritsman L. (1929). *The Proletarian Revolution and village*. Moscow: State publisher (in Russ.)
4. Kulchytsky S. V. (1995). *Ukrainian SSR in the NEP period (1921–1928 years): The try to construct the conceptual basis of real history*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, Nationa Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)
5. Morozov A. H. (1993). *Village and money: Ukrainian credit co-operation in NEP period*. Cherkasy: NDITEKHiM (in Ukr.)
6. Marochko V. I. (1995). *Ukrainian peasant co-operation. Historical-theoretical aspect*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, Nationa Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)
7. Kalinichenko V. V. (1997). *Ukrainian agriculture in the NEP period: Historical and economic research*. Kharkiv: Osnova (in Ukr.)
8. Volosnyk Yu. P (2014). *Entrepreneurs and private enterprise in the Soviet Union in the NEP period (on Ukrainian materials)*. Kharkiv: “Contrast” (in Ukr.)
9. Kalinichenko V. V. (2015) *Institute of land society in pre-collective farm village of Naddnipyrianska Ukraine (1917–1930)*. Odessa: Odessa I.I.Mechnikov National University (in Ukr.)
10. Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine Ф.539, Оп. 4, Спр. 360
11. Tsofras S. (1925). “How to recover basic capital of commercial flour milling in Ukraine” *Khlebnoe i mukomolnoe delo SSSR (Bread and flour milling business of USSR)*, 4-5, 34-36 (in Russ.)
12. “Flour milling industry” (1925) *Khlebnoe i mukomolnoe delo SSSR (Bread and flour milling business of USSR)*, 9-10, 48–49 (in Russ.)

13. "In the Kyiv region" (1925) *Khlebnoe i mukomolnoe delo SSSR (Bread and flour milling business of USSR)*, 1, 48–49 (in Russ.)
14. "Chronicle" (1925) *Khlebnoe i mukomolnoe delo SSSR (Bread and flour milling business of USSR)*, 6, 41–43 (in Russ.)
15. "Co-operation in Ukraine in 1925–26 year" (1926) *Stasystyka Ukrainy (Statistics of Ukraine)*, 2, 12–14 (in Ukr.)
16. Osiatunsky L. (1928). "Mills and agricultural cooperation" *Kooperovana hromada (Cooperative society)*, 2, 12–14 (in Ukr.)
17. Lytvak M. (1926). "The status of rental industry in Ukraine in 1924–25 years. and prospects of its development" *Hozaistvo Ukrainy (Property of Ukraine)*, 7, 84–87. (in Russ.)
18. Sverzhyn L (1928). "The private industry of Ukraine (capitalist and handicraft artisan)" *Bilshovyl Ukrainy (Bolshevik of Ukraine)*, 18, 48–49 (in Ukr.)
19. Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine. – Ф. 539, Оп. 5, Спр. 1327.
22. Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine. – Ф. 539, Оп. 5, Спр. 2779, 9
20. (1993) *Collectivization and famine in Ukraine. 1929-1933: Collection of documents and materials. The second edition, stereotyped.* Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.)

OLIANYCH V. V. Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of Social and Economic Kharkiv pedagogical Academy

e-mail: sergejj-oljanich@rambler.ru

THE DEVELOPMENT OF PRIVATE MILL BUSINESS IN THE NEP PERIOD

Abstract. Introduction. *The exploration of the organizational forms of the mill business in the NEP period is an important phase in the development of agriculture in Ukraine.*

Purpose of this article is exploration of the history of transformation of the mill business in the context of nationalization and denationalization of this sector of industrial enterprises in Ukraine.

Results. *The functioning system of the mill entrepreneurship in the Ukrainian SSR in the NEP period was based on private, rental, public and cooperative mills. The primary organizational form of mill entrepreneurship was rental, and their users became former owners. In the rental industry flour milling sector dominated by a number of enterprises and amount of rent – 76.3% of the total rental rate in 1924/25 year. The 74 percent of rental companies were used by private individuals, and the part of private capital in the milling industry was then reached only 78.2%. The state's milling industry was created through the nationalization of private mills and the construction of new state mills and elevators is on the second half of the 1920s. The so-called commodity mills, which primarily consisted of state and co-operative, provided flour to the urban and the remaining mills operated in rural areas. Elimination of private mills and limitations of the private milling industry in the late 1920-ies has upset the balance of the provision of bread to the urban population, the number of which steadily grew.*

Originality of the results is based on new conceptual insights and systematic approach to addressing the problem of the mill business.

Conclusions. *The vast majority of mills hit the rental stock, but the former owners tried to return, indicating a desire to engage private industry in business. Mills, who acted in the villages, were the central industrial buildings, around which to develop other sectors of agriculture. The total nationalization, which lasted for 1920-1922 years, significantly undermines the social and economic foundations of mill business subsidiary in Ukraine. The policy of class restrictions and curtailment of private enterprise, particularly in the late 20's finally destroyed this original way of industry and agriculture daily life.*

Key words: *mlynarstvo mill, NEP, milling industry, private enterprise.*

Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016

УДК 94 (477) «1941 / 1945» – 0.28.244

Олександр Григорович Перехрест

доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої
історії та міжнародних відносин
Черкаського національного університету
імені Б. Хмельницького
e-mail: cherkassy2013@mail.ru